

prejeto: 2006-09-14
izvirni znanstveni članek

UDK 930.85:336.782(497.4)"18"

OPIS ODERUHOV V 19. STOLETJU NA SLOVENSKEM

Andrej PANČUR

Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

e-mail: andrej.pancur@inz.si

IZVLEČEK

Avtor opisuje spreminjanje opisa oderuhov v 19. stoletju na Slovenskem. Tradicionalna krščanska podoba skopega, pohlepnega, nedelavnega in izkoriščevalskega oderuha se je obdržala vse do 19. stoletja. Vendar liberalna javnost sedaj oderuhov ni več krivila za previsoko obrestno mero. Po letu 1873 je vse močnejša konservativna javnost proti oderuhom sprožila pravo gonjo. Pri tem so se katoliške fraze iz preteklosti prepletale z besednjakom novodobnega boja proti liberalnemu kapitalizmu. Proti koncu 19. stoletja so oderuhi postali reprezentanti liberalnega kapitalizma.

V vsem tem času je zakonodaja le postopoma sledila spreminjajočim se zahtevam javnosti glede problema oderuštva. Veliko večji vpliv na prevladujočo javno podobo o oderuhih je imel razvoj finančnega gospodarstva in oblikovanje moderne kapitalistične družbe.

Ključne besede: habsburška monarhija, oderuštvo, liberalizem, konservativizem, katolicizem

LA DESCRIZIONE DEGLI USURAI NELLA SLOVENIA DEL 19. SECOLO

SINTESI

L'autore descrive il cambiamento che si attua sul territorio sloveno del 19. secolo dietro alla descrizione degli usurai. La tradizionale immagine cristiana dell'usuraio avido, inoperoso e sfruttatore resterà immutata fino al 19. secolo, anche se il pubblico liberale non incriminava più gli usurai per un tasso di interesse troppo alto. Dopo il 1873 il pubblico più fortemente conservatore scatenò una vera campagna contro chi prestava del denaro. In essa le espressioni cattoliche del passato si intrecciarono con il vocabolario dell'epoca contemporanea rivolto contro il capitalismo liberale, di cui alla fine del 19. secolo gli usurai diventarono rappresentanti.

Nell'arco di questo tempo la legislazione seguì soltanto gradualmente le mutevoli richieste che arrivavano dall'opinione pubblica sul problema dell'usura. Sull'immagine pubblica dominante degli usurai finì con l'incidere molto di più lo sviluppo dell'economia finanziaria e la formazione della moderna società capitalista.

Parole chiave: monarchia asburgica, usura, liberalismo, conservatorismo, cattolicesimo

PREDLIBERALNI OPIS ODERUHOV

Eden najstarejših moralnih in ekonomskih problemov zahodne civilizacije je vprašanje, če se denar lahko posoja za obresti oziroma, v katerih primerih se ga sploh lahko posoja. Vsako nedovoljeno in moralno sporno jemanje obresti je bilo označeno za oderuštvo. Oderuštvo so obsojali že Grki in Hebrejci, Rimljani so ga poskušali zakonsko omejiti, za kristjane je bilo oderuštvo v nasprotju z božjimi kot naravnimi zakoni. Ker po eni strani čas pripada samo Bogu in je po drugi strani denar nerodovit, posojevalec ni smel od svojega dolžnika terjati več, kot je bila prvotno vredna posojena stvar. Kdor se je pregrešil proti temu zakonu in je dobil od svojega dolžnika več, kot mu je sprva posodil, mu je po krščanskem prepričanju vzel nekaj, kar mu ne pripada, oziroma je brez vsakega vloženega dela žel tam, kjer ni sejal.

Zato je bilo za krščanstvo jemanje obresti oderuštvo in ga je kot takšnega najstrožje prepovedalo. Srednji vek je bil klasično obdobje najstrožjih zakonov proti oderuštvu in tudi klasično obdobje sholastične utemeljitve prepovedi obrestovanja. Meja med moralno nespornim zaračunavanjem obresti in oderuštvom ni bila nikoli jasno začrtana in se je pri posameznih teologih lahko tudi precej razlikovala, vendar je kljub temu prav vsak od njih ostro obsojal oderuhe (Pribram, 1998, 46–52, 61–63, 67–70, 113–118). Za pridigarje so bili oderuhi smrtni grešniki, ki že na zemlji žive v družbi zlih duhov (Delumeau, 1986, 333–334). Po smrti so seveda prišli naravnost v pekel. Dante jih je tako postavil na sam rob sedmega kroga pekla, kjer jih biča ploha ognja, okoli vratu pa jim visijo mošnje denarja, ki jih pohlepno ogledujejo. Ker v življenju niso hoteli pošteno delati, tu venomer klatijo z rokami (Dante, 1972, 94 in 209–210).

Negativna slika skopega, pohlepnega in nedelavnega oderuha, ki brezsrčno izkorišča sočloveka, se je trdno zasedla v zavest ljudi in se je tako obdržala skozi

stoletja. Še leta 1787 je tako na primer Jeremy Bentham v svoji obrambi oderuštva pripomnil, da se večina ljudi strinja s trditvijo svojih prednikov, da so oderuhi ljudje najslabše vrste in bi zato morali biti kaznovani in navsezadnje zatrti (Bentham, 2005–10).

Po drugi strani pa so se z gospodarskim razvojem in predvsem z napredovanjem denarnega gospodarstva pojavljali vedno novi načini dopustnega zaračunavanja obresti. Naposled so za oderuštvo označevali le zaračunavanje obresti nad najvišjo dovoljeno obrestno mero (Urfus, 1969, 575). V prvi polovici 19. stoletja je bilo na primer po avstrijskem občem državljskem zakoniku dovoljeno zaračunati le največ 4–6% letnih obresti. Pri tem je bila višina te obrestne mere odvisna od različnih pogojev kreditnega poslovanja (Schey, 1916, 525–526). Višje obresti so veljale za oderuške, kar je bilo kaznovano z denarno kaznijo ali z zaporom do šestih mesecev. V posebno težkih primerih je bil oderuh hkrati kaznovan z denarno in zaporno kaznijo (Majestät, 1807; Hartl, 1973, 402–403), do leta 1848 pa so jih lahko celo javno sramotili z napisom "Zaradi oderuštva" (Jaques, 1867, 102).

Čeprav Katoliška cerkev ni nikoli razveljavila kanonske prepovedi obrestovanja, pa se je do začetka 19. stoletja vseeno morala tudi ona sprijazniti z gospodarsko realnostjo, da ni prav vsako jemanje obresti že moralno zavrženo dejanje (Messner, 1956, 296–297). V praksi je bila vse bolj popustljiva ter je leta 1830 spovednikom celo izrecno zapovedala, da vernikov, ki prejemajo obresti, ne smejo več vznemirjati z obsojanjem njihovega greha (Below, 1906, 1364).

LIBERALNI OPIS ODERUHOV

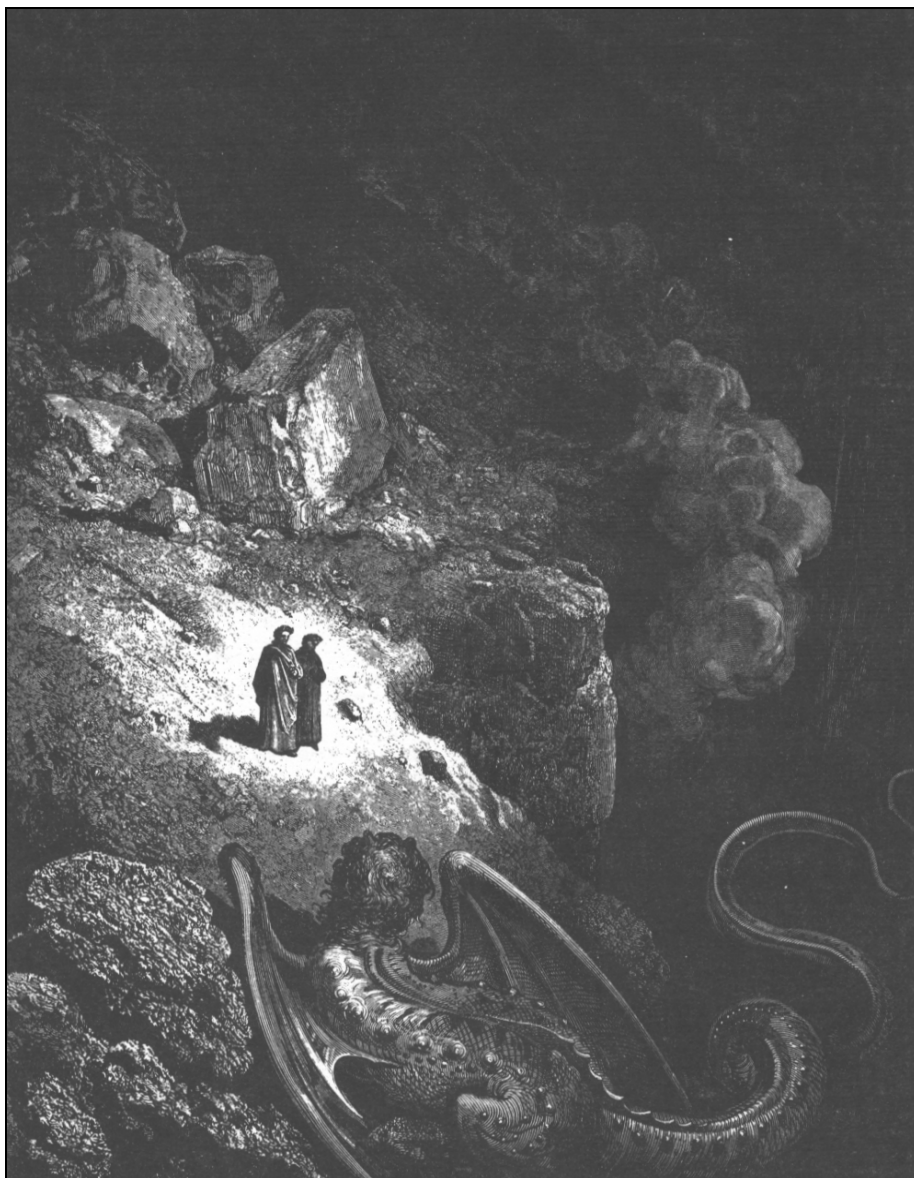
Stara podoba o oderutih je sicer še naprej ostajala v ljudskem spominu. V Kaniži v bližini Šentilja rojeni avstrijski glasbenik in prerok Jakob Lorber je na primer sredi 19. stoletja oderuhe opisal kot travniške voluharje in krte, ki ponoči izvajajo sleparske mahinacije (Lorber, 2006–04). Toda z izjemo redkih globoko vernih moralistov je strokovna javnost posojilodajalce v vse manjši meri samodejno označevala za oderuhe. Za previsoko obrestno mero niso več krivili pohlepnih in skopih oderuhov, temveč v prvi vrsti obstoječe zakone proti oderuštvu, ki onemogočajo normalni tržni razvoj kreditnega gospodarstva. Ker se po liberalnem prepričanju (Pančur, 1999, 35–38) višina obrestne mere oblikuje glede na ponudbo in povpraševanje po posojilih, je moral posojilojemalec zaradi umetne določitve najvišje obrestne mere "sedaj upniku [...] plačati še za posebno nevarnost, ki mu grozi zaradi zakona" (Costa, 1866, 385). Zaradi kazenskega preganjanja "oderuškega" posojanja denarja so po tržni obrestni meri ljudem denar posojale le nepošteno in brezpravne osebe, "katere [...] so nagnjene h kršitvam zakonov in so zakone pripravljene kršiti" (Braun, Wirth, 1856, 209), torej "najnižje vrste ljudje, ki so bile najhujše pijavke". Hkrati se je lahko vsakega posojevalca, tudi poštenega, hitro oprijel madež, da je

"odrtnik" (NO, 1). S tem zakoni proti oderuštvi "izločijo konkurencu poštenih ljudi, konkurencu, ki s povečanjem ponudbe ne bo le po naravni poti nujno znižala obrestno mero, temveč bi iz denarnega prometa naredila tudi odprto in pošteno kupčijo" (Braun, Wirth, 1856, 210).

Posamezniki, ki so svoj denar posojali za astronomsko visoke obresti, so bili torej tudi za liberalce brezvestni oderuhi, ki izrabljajo stisko soljudi. Vendar v primerjavi s predliberalnim obsojanjem oderuhov liberalci za pojav skrajnega oderuštva niso več krivili oderuških posameznikov, temveč obstoječe zakone proti oderuštvi, ki onemogočajo svoboden pretok kapitala in s tem obrestno mero vzdržujejo na umetno visoki ravni. Zato so bili z uveljavljanjem liberalnih gospodarskih nazorov vedno glasnejši tudi glasovi, ki so zahtevali popolno odpravo zakonov proti oderuštvi. Liberalno usmerjeni Ivan Geršak je tako nekoliko preveč vzneseno celo navdušeno zatrjeval: "Ni ga morebiti časnika, ni ga deželnega zbora, ki ne bi že govoril zoper obrestne postav [...] Vriskanje je skoraj jednoglasno po prenapredbi, celo po preklicu obrestnih postav" (Gršak, 1865, 12).

Od srede 19. stoletja je naposled vedno več držav odpravilo zakone proti oderuštvi (Peschke, 1928, 1091). Leta 1866 so bile tudi v avstrijskem cesarstvu odpravljene zakonsko dovoljene najvišje obrestne mere in omiljeni predpisi o kaznovanju oderuhov. Vendar kaznovanje oderuštva še ni bilo povsem odpravljeno, kajti zaradi oderuštva je bil kaznovan vsakdo, "kdor je zlorabljal dolžnikovo stisko, lahkomišelnost, neizkušenost ali šibko pamet v njegovo občutno škodo" (Gesetz, 1866, 437). Zato se je nadaljeval tudi liberalni boj proti obstoječim zakonom proti oderuštvi. Leta 1868 je nato državni zbor (Kolmer, 1972, 332–333) sprejel nov zakon, po katerem so prenehale veljati "do sedaj obstoječe zakonske omejitve pogodbene obrestne mere in višina konvencionalne kazni pri posojilih in kreditnih terjatvah" (Gesetz, 1868, 192).

V prvih letih po odpravi zakonov proti oderuštvi ni imela liberalizacija trga posojil še nobenih očitnejših pozitivnih ali negativnih posledic. Čeprav je v letih gospodarskega vzpona zadolženost na Slovenskem naraščala, je večinsko kmečko prebivalstvo svoje dolgove lahko ponavadi še vedno odplačevalo brez večjih problemov. Z nastopom gospodarske krize leta 1873 pa so se za dolžnike začeli težji časi (Vošnjak, 1885, 523–529). Zlasti trdovratna je bila agrarna kriza (Lazarevič, 1994, 13–16). Ker se je zadolževanje skokovito povečevalo in so se obrestne mere hitro višale, je vedno več posojilodajalcev lahko ribarilo v kalnem. V pretežno kmetijskih slovenskih deželah s slabo razvitimi denarnimi ustanovami je bilo težko dobiti denar na posodo (Lazarevič, Prinčič, 2000, 21). Nesorazmerje med povpraševanjem po posojilih in njegovo ponudbo je bilo zelo veliko. Zato si je kmet v stiski potrební denar izposodil pač, kjer koli ga je že dobil (Pajk, 1872, 105). Obračal se je na vaške mogočneže, večinoma gostilničarje, velike kmete in trgovce, ki so razpolagali s primerno zalogo gotovega denarja. Le-ti pa so seveda izkoristili stisko posojiljemalca in mu denar posodili le za zelo visoke, resnično oderuške obresti.

*Sl. 1: Gustave Doré, Gerion: ilustracija iz Božanske komedije.
Fig. 1: Gustave Doré, Gerion: an illustration from the Divine Comedy.*

Oderuštvo se je razpaslo do te mere, da so nekateri slovenski pisci z grozo v srcu celo pretirano poudarjali, da "nij zemlje v Evropi, kjer bi oderuštvu toliko prostora bilo, nego pri nas na Slovenskem" (SN, 1). Na Kranjskem so bila hipotečna posojila od 20 do 50% nekaj povsem običajnega, v izjemnih primerih so lahko dosegla tudi nekaj sto odstotkov na leto (SN, 2; SN, 3). V takratnem času padanja večine cen so bile tako visoke obresti še toliko večje breme (Pančur, 2003, 234). Poleg tega oderuhi obresti pogosto niso prejeli samo v denarju, temveč še v naravi. Janez Trdina je leta 1876 opisal takšno prakso dolenjskih oderuhov s temi porogljivimi besedami: "Denar posojajo na silne obresti ali ne zahtevajo novcev ampak in natura, češ da ubožec kmet, ki jim se strašno smili, ne bi tako občutil bremena, zlasti kak lep hrastič, kak cent suhih sliv, nekoliko veder dobre kapljice jim diši, ali se ne branijo niti kakega prašička ali telička" (Trdina, 1987, 615). Po drugi strani so na povsem kaotičnem trgu posojil tudi upniki lahko ostali brez svojega denarja (Pančur, 1999, 43–45), oškodovani ali zgolj ogroženi posojevalci pa so zato še dodatno navili obrestno mero. Zaradi odprave zakonov proti oderuštvu naj bi bil tako posestnik "z ženo in otroci siromak, stari oče in mati berača, upniki, kateri si z oderuškimi obresti prej niso pomagali, ogoljufani" (SG, 3, 303–304).

Konservativna slovenska javnost je te razmere s pridom izkoriščala v svojem boju proti liberalizmu. Liberalno prepričanje, da se bodo po odpravi zakonov proti oderuštvu obrestne mere znižale, se je po konservativnem mišljenju izkazalo za lažno, "zgodilo se je ravno narobe. Oderuhi, ki so prej iz strahu pred postavo nesramno svoje početje vsaj skrivali, so sedaj brez vse sramote začeli stiskati reveže, ki so denar iskali na posodo" (SL, 1).

Z nastopom gospodarske depresije so bile po letu 1873 povsem diskreditirane tudi liberalne ideje. Družba je izgubila zaupanje vase. Dosedanji optimizem je zamenjal pesimizem. Za nastale gospodarske in družbene nadloge je vse več ljudi začelo kriviti obstoječo liberalno kapitalistično ureditev. Za dežurne krivce so razglasili liberalce, kapitaliste in nenazadnje Jude. Namesto negotove sedanjosti in spekulativne gospodarske prihodnosti so si ljudje želeli predvsem varnosti (Sandgruber, 1995, 250–251; Rosenberg, 1967).

OPIS LIBERALNIH ODERUHOV

V teh razmerah je večinsko javno mnenje proti oderuhom sprožilo pravo gonjo. Časopisi niso samo pritegnili temu negativnemu javnemu mnenju proti oderuhom, temveč so ga tudi aktivno sooblikovali. Pri tem je bil zlasti dejaven katoliški tisk. V katoliškem tisku, ki je bil namenjen širšim ljudskim množicam, so veliko pozornost posvečali najrazličnejšim moralnim zgodbicam. Glavni namen le-teh je bilo vzgajanje ljudi na temelju katoliške morale. S pomočjo teh zgodb naj bi se ljudje ponovno oprijeli krščanske morale, ki so jo zapustili zaradi oderuške svobode: "Veliko poštenjakov

postalo je po njej odrtnikov. [...] Nekristjansko ravna sosed s sosedom, odvetnik s svojim pooblastnikom, upnik, odrtnik s svojim dolžnikom" (SG, 2). Za konservativno misleče ljudi so bili za takšne razmere krivi liberalci, kajti "pravi liberalec se ravna po sledečem geslu: ljubi sam sebe čez vse, denar pa kakor sam sebe ter odiraj bližnjega, dokler se iz njega kaj nadreti da!". V popolnem nasprotju s tem naj bi bila glavna krščanska zapoved: "Ljubi Boga čez vse, bližnjega pa kakor sam sebe" (SG, 1).

Nasprotniki oderuštva so se posluževali besednjaka, pri katerem so se katoliške fraze iz preteklosti prepletale z novodobnim besednjakom boja proti liberalnemu kapitalizmu. Ena od glavnih značilnosti praktično vseh pripovedi o oderuhih je poudarjanje njihove skoposti. Oderuh je v prvi vrsti najprej skopuh. V krščanskem svetu je bil skopuh vedno smrtni grešnik, zato se je kljub razvoju kapitalističnega gospodarstva negativna podoba skopuha obdržala zelo dolgo (Dolar, 2002).

Pribislav Ogrinec je opisal skopuha s temi zgovornimi besedami: "Nisem ga poznal takega reveža, kakor ti je bil Žulcev Matevž. Svojih starišev edini naslednik na polgruntu je že polstoletja delal in terpel kakor črna živina, varčeval in štedil tako rekoč pri najmanjši drobtinici kruha ter tako kljub slabim časom prigospodaril toliko, da so njegovi predali od leta do leta polni bili še starega žita, njegova omarica, vzdana v steno, dobro založena s podedovanimi in pridobljenimi starimi peticami, dvajseticami, vsakoverstnimi tolarji in papirnatim denarjem, da, imel je vsega na polne roke, in vendar imel ni nič! Ni imel, kaj bi jedel, ni imel, s čim bi se oblačil, ne, s čim bi plačeval davek, niti skoraj ne, kam bi glavo položil, imel ni nič, ker si ni nič privoščil, razun edino tega, da si čisto nič ni privoščil" (Ogrinec, 1877, 192).

Bistvo skopuhovega življenja je bilo brezplodno kopičenje bogastva. Zato se je v zabavni zgodbi lahko papirnati denar za en goldinar bridko pritoževal, da je "stal [...] pri tem stiskavem ščetinci celo leto v ječo zaprt brez obhoda, za koji sem rojen. [...] Prihajal je možanec dan na dan pregledovat svojo obilno armado in preiskoval, ali se je izgubil kedo izmed drage čete. [...] Vsak dan smo dobivali novih rekrutov [...]. In on, kakó je bil tega vesel! Pa še bolj vesel je bil polnih skrinj, kjer so ležali [...] zlatnjaki in srebrnjaki! Kako je zvonil moj gospodar ž njimi: cin cin cin, cin cin cin [...] zajutra, ob avemariji, opoldne in zvečer zopet: cin cin cin! tolar na tolar, cekin na cekin! In zraven je molil zamaknjen v zlatega boga: eden, dva ... deset ... sto ... tisoč ... in naprej!" (Podmolčev, 1872, 238).

Skopuh je bil srečen samo v družbi svojega nakopičenega bogastva. Hkrati pa ga je ob pogledu na bogastvo spreletaval strah, da ga izgubi, in lakomna želja, da ga še bolj poveča. Po katoliških predstavah sta bili skopost in lakomnost grdi sestri. Lakomnik "želi samo grabiti, naj bo po pravici ali krivici, ne misli z blagom dobro storiti, temveč le shraniti ga" (Slomšek, 1991, 245). "Lakomnost [...] je gerda pregreha in velika sovražnica naše sreče, časne in večne." V lakomnikovem srcu namreč ni več prostora za Boga. "Namesto Boga pa ima zlato tele za svojega Boga". Njegov Bog je denar, "tega moli in mu služi noč in dan na vso svojo moč." To čaščenje

denarja je lakomnikova poguba, kajti "dnar [...] je težak in doli vleče, če duša v dnarji, in dnar v duši tiči" (SP, 1, 165, 168).

Takšen lakomni skopuh postane oderuh, ko svojega denarja ne kopiči več povsem brezplodno, temveč ga začne posojati, in to zaradi še večjega pohlepa po kopičenju denarja. Vsi ti elementi krščanskega opisovanja oderuhov so združeni v zgodbi o vaškem skopuhu z zgovornim imenom Lakota. "Cekinčki, moji sinčki" so bili edino veselje njegovega "revnega srca", le oni so mu sladili "življenje sredi zlobnega sveta!". Bankovci so bili njegovi edini prijatelji. Srečen bi bil lahko le takrat, če "bi bili pod mojo streho vsi, kar vas je raztresenih po vesoljnem svetu!". Ker nad vse ljubi denar, bi celo prodal Boga in je bil pripravljen služiti hudobnemu duhu – hudiču. Zato je ta zgaga skopuška odirala in sleparila poštene ljudi (Soški, 1895).

Da bi čim prej dosegel svoj cilj, oderuhu ni bilo mar za sočloveka. Josip Stritar tako opisuje stisko obubožane, poštene in verne kmečke družine, ki si je morala potrebni denar izposoditi pri oderuhu za visoke obresti. Dolg je z leti rasel in rasel, potrebna so bila nova posojila in kmetija je kmalu šla na boben. V skrajni sili se je hišni gospodar odpravil k oderuhu, da bi ga prosil milosti. Po vrnitvi domov je poklapan pripovedoval svoji družini, kako se mu je godilo: "Bil sem pri tisti pijavki, tisti zverini, pri tistem [...] oderuhu, ki nas je tako daleč prignal. Bog vé, da nisem prevzetan človek, ali serce se mi je kerčilo, noga se mi je ustavljala, ko sem se bližal tistemu nesrečnemu pragu; gorjé, kedor ga je enkrat prestopil – njemu ni več pomoči! Ko zagledam óno suho, sključeno pošast, one prežeče, bodeče oči z onim vražjim pogledom; ko pomislim: da ta prikazen je kriva vse naše nesreče, zgrabi me jeza, vse je vrelo in kipelo po meni [...] – toda spomnim se tebe [žena] in otrok, zatajím se. [...] Jamem ga prositi kakor se bog prosi." Mile prošnje niso ganile trdosrčnega oderuha, naj je preveč zadolženi kmet, ki naj bi mu naslednji dan kmetijo prodali na dražbi, še tako ponižno prosil za usmiljenje (B. M., 1876, 12).

Tudi oderuha Lakotnika niso ganile prošnje pobožne, vendar do vratu zadolžene vdove z otrokom, katero je hotel obrati do belih kosti: "No, še kremži se mi sedaj tu! Vprašal te nisem za solze, marveč za denar. Plačaj mi, sicer – tam so vrata! Pri meni ne pomagajo nič kisli obrazi in solze. [...] Le mijavkaj in cvili, kar ti ljubo – [...] Brez denarja nobene milosti!" (Soški, 1895, 42).

Za razliko od tradicionalne podobe grešnega oderuha, ki je svoje početje skrival pred javnostjo in ga je globoko v srcu lahko razjedal občutek krivde, je moderen liberalen oderuh posojal denar ne le brez trohice obžalovanja, temveč je pri tem lahko celo na široko razglašal svojo dobrodelnost. Tako je na primer literarni oderuh Repin, potem ko je spravil na kant revnega mizarja Svobodo, še isti večer v gostilni "govoril sladko in medeno s svojimi tovariši o splošnem svetovnem napredku, o razsvetljenosti današnje dobe, o človekoljubju itd." (Kosmák, 1906, 38). Podobno je tudi Stritarjev oderuh razglašal, da on dolžniku ni storil krivice, kajti "posodil sem ti, na mizo sem ti naštel gotovega, dobrega denarja, samega poštenega denarja." Vselej

kadar si potreboval denar "si prišel k meni, prosil si in molédoval; dal sem se omečati; jaz sem dober človek, predober človek; dal sem ti, [...] na tisto tvoje siromaštvo. Če si slabo gospodaril, ali sem jaz kriv? Svoje hočem nazaj" (B. M., 1876, 12).

S tem je v predstavah konservativnih piscev moderen liberalen oderuh postal prisposoba moderne liberalne družbe, v kateri darvinistični posamezniki gledajo le na lastne koristi, pri tem pa brez sramu razglašajo, da je to njihovo sebično početje v korist celotnega človeštva. V resnici pa so bili oderuhi za konservativne pisce zahrbtni sovražniki človeške družbe. Zato je v vsaki malo bolj poglobljeni pripovedi o oderuhih opisana tudi njihova zahrbtnost. Najprej zainteresirani stranki kažejo prijazno in skoraj pretirano ustrežljivo lice, ko pa se dolžniki ujamejo v njihovo zanko, razkrijejo svoj pravi živalski obraz. Takšen pogled na oderuhe ima že zelo stare korenine. V Dantejevi Božanski komediji ga na primer simbolizira ogabna zver Gerion, ki simbolizira prevaro:

*"Njegovo lice milo je, domače,
na zunaj vse izdaja poštenjaka,
telo, ki nosi ga, pa je od kače.
Do pázduhe sta mu kosmata kraka,
čez hrbet, prsi in na vsaki strani
pa se vrtinči in kravžá mu dlaka."* (Dante, 1972, 93).

Takrat zelo modna podoba vampirja je postala skoraj idealna prisposoba za označevanje zahrbtnih in lakomnih oderuhov (LT, 1), ki popijejo kri vsem onim, "ki jim v roke pridejo" (SL, 2): "Grozne pripovedke in bajke o krvosésih, volkodlakih, ki se po noči frfotaje prikazujejo in živim kri pijejo [...] izginile so skoro iz ljudskih pravljič; a vendar so še vedno na svetu take – pijavke" (SL, 5). V tem pomenu so oderuhe označevali še za "uši, ki se v živo človeško telo zajedó in ga do belih kosti oberó, ako se jim človek prepusti" (SL, 3), ali za "pijavke, ki so vajene brez dela si svoje mavhe polniti z oderanjem ljudi" (NO, 2), oziroma za "grozljiv polip, ki telesu izsesa najboljše sokove in to kljub vsej obilni hrani trpi pomanjkanje in hira" (MZ, 1).

Hkrati je stereotipna podoba o judovskem oderuhu živela dalje. Tako se je tudi ljubljanski Jud iz Murnikovega romana Lepi Janičar kljub svoji pobožnosti "nepopisno [...] radoval [...], ako je mogel ukaniti in oskubiti kristjana; to je štel za posebno zaslužno delo" (Murnik, 1996). Obtoževanje z oderuštvom je namreč spadalo v standardni arzenal tako tradicionalnega kot modernega antisemitizma (Smith, 1999, 255).

Pritisk protioderuško razpoloženega javnega mnenja je bil navsezadnje tako silovit, da je bil leta 1881 avstrijski državni zbor naposled prisiljen sprejeti nov zakon proti oderuštvu (Pančur, 1999, 48–51), ki sicer ni predpisoval najvišje dovoljene obrestne mere, vendar je oderuštvo strogo prepovedoval (Gesetz, 1881): "Kdor si pri posojilih od reveža, o katerem ve, da je v denarnih stiskah, take" obresti "obljubiti da, o katerih ve, da jih dolžnik nikdar drugače plačevati ne bode mogel, nego tako, da bo

od leta do leta v večji dolg lezel, ter končno na beraško palico prišel, ta je oderuh, bodi si da zida pri tem oderuške svoje namere na lahkomišljenost, ali neskušnost, ali pa na revšino dolžnikovo" (Tavčar, 1883, 483). Novi zakon je hotel pred oderuhi zavarovati gospodarsko šibke individualne osebe. Vendar pri tem ni bil preveč uspešen. Zakon je imel namreč toliko lukenj kot švicarski sir, tako da je bilo v bolj prikriti obliki oderuštvo še naprej močno razširjeno. Zato se je nadaljevalo tudi ideološko preganjanje oderuštva (Pančur, 1999, 51–54). Šele ko je v devetdesetih letih 19. stoletja začela agrarna kriza pojenjati in se je po slovenskem podeželju začela širiti mreža posojilnic (Jurtela, 1923), je oderuštvo začelo počasi zamirati.

ODERUHI KOT REPREZENTANTI LIBERALNEGA KAPITALIZMA

Še zdaleč pa ni zamrlo ideološko preganjanje oderuštva. Katoličani in konservativci so namreč ožigosali liberalni kapitalizem za grešnega kozla vseh mogočih gospodarskih in socialnih tegob, ki so pestile takratno družbo. Za njih je bilo bistvo kapitalizma prav ljubezen do denarja, bistvo kapitala pa obrestovanje (Hanisch, 1975, 280, 288–291, 300–303). Zato so kapitalizem enačili z obrestovanjem, za radikalne nasprotnike zaračunavanja obresti pa je bilo vsako obrestovanje oderuštvo (Pavlica, 1899). Po njihovem mnenju bi posojevalec lahko le v izjemnih primerih dobil nazaj več, kot je posodil, vendar se v katoliških krogih niso nikoli mogli dokončno sporazumeti, kateri naj bi bili ti primeri (Pančur, 1999b, 112–131). V vsakem primeru pa je bil v 19. stoletju problem obresti še vedno najbolj pogosto diskutiran gospodarski problem tradicionalne teologije (Hanisch, 1975, 345–358).

Čprav je bilo sčasoma oderuško posojanje denarja vse bolj odrinjeno na rob družbe in so si denar pri oderuhih sposojali le še ljudje, ki denarja niso mogli dobiti na posodo pri zakonitih posojevalcih ali pa so hoteli prikriti svojo zadolženost, uveljavljena podoba oderuhov sploh ni izginila iz človeškega spomina, temveč je nasprotno zajela še vse mogoče druge domnevne in resnične izkoriščevalce človeške družbe. Oderuh je preprosto postal reprezentant liberalnega kapitalizma. Tudi kapitalistične tovarnarje, ki so "izkoriščali" svoje zaposlene, so začeli opisovati kot oderuhe (SL, 4). Janez Evangelist Krek je tako v povesti *Iz nove dobe* opisal tovarnarja z osornim pogledom, ki je brez milosti spravil ob eksistenco številne svoje delavce. Njihov revolucionarno razpoloženi delavski vodja se je zato jezil: "Ne bojte se; dan maščevanja pride; ko se pijavka nasesa do sita, razpoči se sama, če ne, zdrobimo jo mi; kmalu nam bo zmanjkalo krvi in krvosési ne bodo imeli več dela; a potem nam ostanejo še kosti, in ž njimi jih stremo" (Sovrán, 1893, 107).

Tudi to pot je zakonodaja šele čez nekaj časa sledila prevladujočemu javnemu mnenju. Enciklika papeža Benedikta XIV. *Vix Pervenit* o oderuštvu in drugih neupravičenih dobičkih je tako še leta 1745 za oderuštvo povsem jasno označevala tisti greh, ki izhaja iz posojilne pogodbe (Benedict XIV, 2006–04). Oderuštvo je torej

samo pobiranje obresti, druge oblike izkoriščanja sočloveka pa ne spadajo v okvir oderuštva. Avstrijski zakon proti oderuštvu iz leta 1881 je kot oderuštvo kaznoval le izkoriščanje, katero je potekalo v okviru dodelitve kredita in podaljšanja roka plačila (Altmann, 1911, 331). Ker pa so si ljudje že v tem času oderuštvo razlagali precej bolj široko, kot je bilo določeno v okviru zakonodaje, se je lahko zgodilo, da so posamezniki zaradi oderuštva povsem neupravičeno tožili druge osebe (K., 1888).

Potreba po razširitvi zaščite pred oderuštvom je bila vedno večja. Čeprav je bilo v letih pred prvo svetovno vojno kreditno oderuštvo tudi na Slovenskem na splošno že zatrto, pa je bilo izkoriščanje lahkomišelnih, revnih, slaboumnih, neizkušenih ali razburjenih oseb zlasti razširjeno v okviru trgovanja (DO, 1, 722). Vendar je začela večina evropskih držav šele med prvo svetovno vojno ščititi svoje državljane ne le pred kreditnim oderuštvom, temveč tudi pred tako imenovanim socialnim in blagovnim oderuštvom (Peschke, 1928, 1081–1084, 1094–1107).

Po večletnem razpravljanju v državnem zboru (DO, 1, 721) je leta 1914 naposled tudi Avstrija razglasila za oderuštvo vsako izkoriščanje gospodarsko nemočnega posameznika, ki se je znašel v stiski (Kaiserliche, 1914a). Vendar zgolj takšen zakon ni mogel prav nič proti vojni gospodarski realnosti, ko je blaga, predvsem živil, vedno bolj primanjkovalo, cene pa so rasle in rasle. Nemočen posameznik je bil prepuščen krutemu črnemu trgu. Javnost je začela z oderuhi zmerjati vse vojne dobičkarje, ki so nakopičili "grozno bogastvo", katero "ne more biti od drugod kakor iz oderuštva" (DO, 2, 26). Zato naj bi po prepričanju avstrijskih škofov o njih ljudstvo po pravici sodilo: "Kolikor kapitalistov, toliko pijavk" (LŠL, 1, 117). Na udaru javnosti so bili predvsem prekupčevalci z živili. Te so začeli označevati za oderuhe (SL, 8, 1; SL, 7, 4–5), čeprav niso prišli navzkriž z novim zakonom proti oderuštvu, temveč z različnimi zakoni proti navijanju cen, v katerih ne zasledimo prav nobene besedice oderuh (Kaiserliche, 1914b). Kljub temu pa jih je javnost opisovala povsem v skladu z uveljavljenim opisom kapitalističnih oderuhov: Ti "bogati izkoriščevalci", ki se imajo za "poštenjakoviče" so v resnici pravi "nečedniki", ki so kot "krvoseši" in "pijavke" "izpili ubogemu ljudstvu zadnjo kapljo krvi" (SL, 6, 7).

DESCRIPTION OF USURERS IN SLOVENIA IN THE 19TH CENTURY*Andrej PANČUR*

The Institute of Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

e-mail: andrej.pancur@inz.si

SUMMARY

In Christian terms, each instance of illicit and morally questionable charging of interest was considered usury and as such strictly prohibited. Usurers were severely judged guilty of moral sin. The negative image of a parsimonious, greedy, and idle usurer who exploited fellow men became deeply rooted in the consciousness of people and persisted up to the 19th century. Nevertheless, in the period of the rapid development of a monetary economy, among the increasingly liberal professional public the perception of money-lenders as usurers began to fade. The existing legislation on usury – considered a hindrance to the normal market-based development of a credit economy – was now identified as the reason for excessively high interest rates. As a result, in the Austrian Empire the legislative acts on usury were abolished in 1868.

Given the insufficient level of development of monetary institutions in Slovenia in the examined period, the worsening of the agrarian and debt crisis after 1873 made more and more people dependant on local money-lenders who would grant loans at exceptionally high interest rates. Therefore, the majority public opinion launched a real campaign against usurers. In the campaign, the vocabulary used by adversaries of usury intertwined catholic phrases from the past with new words produced in the fight against liberal capitalism. The usurers' parsimony, greed, and perfidy were emphasized, as well as their heartless and exclusionary consideration of their own interests, even though they claimed they were acting in the best interest of mankind.

The new act of 1881 could not suppress usury. Credit usury only started to decline following the development of adequate monetary institutions. Although at the end of the 19th century usurious money-lending started to be pushed to the margins of society, the past image of usurers did not vanish from human memory; on the contrary, it widened to all other supposed and real exploiters of human society. Hence, the usurer became a representative of liberal capitalism.

Key words: Habsburg Monarchy, usury, liberalism, conservatism, catholicism

VIRI IN LITERATURA

- Alighieri, D. (1972):** Božanska komedija, 1. del. Pekel. Maribor, Založba Obzorja.
- B. M. (1876):** Odertnik. Podoba iz kmečkega življenja. Zvon: Leposloven list, II, št. 1. Dunaj, 11–13, 22–24, 41–45.
- Benedict XIV (2006–04):** Vix Pervenit. Rome, 1. 11. 1745. <http://www.ewtn.com/library/ENCYC/B14VIXPE.htm>.
- DO, 1** – Domoljub (DO). Slovenskemu ljudstvu v poduk in zabavo. Ljubljana, M. Kolar [etc.], 5. 11. 1914.
- DO, 2** – DO, 18. 1. 1917.
- Gesetz (1866):** Gesetz vom 14. Dezember 1866, womit vom 1. Jänner 1867 an die Gesetzliche Beschränkungen des Zinsenmaßes aufgehoben und die Gesetze über Bestrafung des Wuchers geändert werden. Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich, 14, 160. Wien, 437–438.
- Gesetz (1868):** Gesetz vom 14. Juni 1868, womit die gegen den Wucher bestehenden Gesetze aufgehoben werden. Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich, 16, 62. Wien, 192.
- Gesetz (1881):** Gesetz vom 28. Mai 1881, betreffend Abhilfe wider unredliche Vorgänge bei Creditgeschäften. Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, 12, 47, 161–164.
- Kaiserliche (1914a):** Kaiserliche Verordnung vom 12. Oktober 1914 über den Wucher. Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, 45, 275, 1113–1115.
- Kaiserliche (1914b):** Kaiserliche Verordnung vom 1. August 1914, mit welcher für die Dauer der durch den Kriegszustand verursachten außerordentlichen Verhältnisse Bestimmungen über die Versorgung der Bevölkerung mit unentbehrlichen Bedarfsgegenständen getroffen werden. Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, 45, 194, 909–911.
- Kosmák, V. (1906):** Oderuh. Domoljub: Slovenskemu ljudstvu v poduk in zabavo, XIX, 3. Ljubljana, 36–38.
- Lorber, J. (2006–04):** Robert Blum im Jenseits, 269. poglavje, 24. 10. 1850. <http://gutenberg.spiegel.de/lorber/rblum/rblum204.htm>.
- LŠL, 1** – Ljubljanski škofijski list (LŠL), 1918.
- LT, 1** – Laibacher Tagblatt (LT). Ljubljana, Ottomar Bamberg, 23. 7. 1879.
- Majestät (1807):** Sr. K. k. Majestät Franz des Zweyten politische Gesetze und Verordnungen für die oesterreichischen, böhmischen und galizischen Erbländer, 20. del. Wien, Kurtzbek.
- Murnik, R. (1996):** Lepi janičar. Ljubljana, Karantanija.
- MZ, 1** – Marburger Zeitung (MZ). Maribor, Marburger Verlags- und Druckerei-Gesellschaft, 14. 9. 1890.

- NO, 1** – Novice (NO). Ljubljana, J. Blaznikovi dediči, 2. 1. 1867.
- NO, 2** – NO, 3. 12. 1879.
- Ogrinec, P. (1876):** Največji revež, Koledar Družbe svetega Mohorja za navadno leto 1877. Celovec, Družba sv. Mohorja.
- Pajk, J. (1872):** J. Pajka izbrani spisi. Politični, narodno-gospodarstveni, naučni spisi. Maribor, samozaložba.
- Podmolčev, S. (1872):** Govoreči bankovec (Šaljivka). Zora. Časopis za zabavo, znanost in umetnost, I, 17. Maribor, 235–238.
- SG, 1** – Slovenski gospodar (SG). Podučiven list za slovensko ljudstvo. Maribor, Tiskarna sv. Cirila, 5. 7. 1877.
- SG, 2** – SG, 3. 4. 1879.
- SG, 3** – SG, 18. 9. 1879.
- SL, 1** – Slovenec (SL). Političen list za slovenski narod. Ljubljana, Ljudska tiskarna, 7. 12. 1875.
- SL, 2** – SL, 20. 8. 1878.
- SL, 3** – SL, 6. 4. 1886.
- SL, 4** – SL, 21. 8. 1890.
- SL, 5** – SL, 4. 5. 1892.
- SL, 6** – SL, 13. 2. 1915.
- SL, 7** – SL, 20. 4. 1915.
- SL, 8** – SL, 28. 7. 1915.
- SN, 1** – Slovenski narod (SN). Ljubljana, Narodna tiskarna, 5. 11. 1879.
- SN, 2** – SN, 4. 5. 1877
- SN, 3** – SN, 29. 1. 1881.
- Soški (1895):** Vaški skopuh. Igrokaz v treh dejanjih. Zora. Glasilo slovenskega katoliškega dijaštva, I, 2. Ljubljana, 35–43.
- Sovrán, I. (1893):** Iz nove dôle. Dom in svet. Ilustrovan list za leposlovje in znanost, VI. Ljubljana.
- SP, 1** – Slovenski prijatelj (SP). Celovec, Andrej Einšpieler, 15. 5. 1875.
- Trdina, J. (1987):** Podobe prednikov. Zapisi Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879, 2. del. Ljubljana, Univerzitetna konferenca ZSMS.
- Altmann, L. (1911):** Das Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen, nebst den hiezu erflossenen Nachtragsgesetzen. Wien, Verlag der Patriotischen Volksbuchhandlung.
- Below, G. (1906):** Wucher. V: Elster, L. (ur.): Wörterbuch der Volkswirtschaft, 2. del. Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1361–1369.
- Bentham, J. (2005–10):** Defence of Usury, London, T. Payne, 1787. http://www.cpm.ll.ehime-u.ac.jp/AkamacHomePage/Akamac_E-text_Links/Bentham.html.

- Braun, K., Wirth, M. (1856):** Die Zins-Wucher-Gesetze, vom Standpunkte der Volkswirtschaft, der Rechtswissenschaft und der legislativen Politik beleuchtet. Ein Wort an die deutschen Gesetzgeber. Mainz, Verlag von Victor v. Zabern.
- Costa, E. (1866):** Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirthschaft im Herzogthume Krain. V: Verhandlungen und Mittheilungen der iuristischen Gesellschaft in Laibach. Laibach, Verlag der iuristischen Gesellschaft, 382–387.
- Delumeau, J. (1986):** Greh i strah. Stvaranje osećanja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka, 1. del. Novi Sad, Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik.
- Dolar, M. (2002):** O skoposti in o nekaterih z njo povezanih rečeh. Tema in variacije. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Gršak, I. (1865):** Obresti in obrestne postave. Čitalnica: Podučilni list za slovenski narod, I, 1. Gradec, 2–21.
- Hanisch, E. (1975):** Konservatives und revolutionäres Denken. Deutsche Sozialkatholiken und Sozialisten im 19. Jahrhundert. Wien – Salzburg, Geyer-Edition.
- Hartl, F. (1973):** Das Wiener Kriminalgericht. Strafrechtspflege vom Zeitalter der Aufklärung bis zur österreichischen Revolution. Wien – Köln – Graz, Hermann Böhlau Nachf – Gesellschaft.
- Jaques, H. (1867):** Die Wuchergesetzgebung und das Civil- und Strafrecht. Eine Abhandlung zur Reform der Legislation überhaupt und der österreichischen insbesondere. Wien, Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn.
- Jurtela, F. (1923):** Posojilnica v boju proti oderuštvi. V: Spominski spis zadružne zveze v Celju ob priliki štiridesetletnice njenega delovanja 1883–1923. Celje, Zadružna zveza v Celju, 5–6.
- K. (1888):** Krivi nazori o oderuštvi. Slovenski pravnik. Glasilo društva "Pravnik" v Ljubljani, VIII, 8. Ljubljana, 225–231.
- Kolmer, G. (1972):** Parlament und Verfassung in Österreich, 1. del. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Lazarevič, Ž. (1994):** Kmečki dolgovi na Slovenskem. Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848–1948. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Lazarevič, Ž., Prinčič, J. (2000):** Zgodovina slovenskega bančništva. Ljubljana, Združenje bank Slovenije.
- Messner, J. (1956):** Die soziale Frage im Blickfeld der Irrwege von gestern, der Sozialkämpfe von heute, der Weltentscheidungen von morgen. Innsbruck – Wien – München, Tyrolia Verlag.
- Pančur, A. (1999):** Oderuštvo na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja. Zgodovinski časopis, 53, 1. Ljubljana, 33–55.
- Pančur, A. (1999b):** Gospodarski in socialni nazori v 80. in 90. letih 19. stoletja na Slovenskem. Magistrska naloga. Ljubljana, Filozofska fakulteta.

- Pančur, A. (2003):** V pričakovanju stabilnega denarnega sistema. Celje, Zgodovinsko društvo.
- Pavlica, J. (1899):** O bistvu kapitalizma. Katoliški obzornik, III. Ljubljana, 89–111, 185–202, 297–326.
- Peschke, K. (1928):** Wucher. V: Elster, L., Weber, A., Wieser, F. (ur.): Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 8. del. Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1081–1108.
- Pribram, K. (1998):** Geschichte des ökonomischen Denkens, 1. del. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Rosenberg, H. (1967):** Grosse Depression und Bismarckzeit. Wirtschaftsablauf, Gesellschaft und Politik in Mitteleuropa. Berlin, Walter de Gruyter.
- Sandgruber, R. (1995):** Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Wien, Verlag Carl Ueberreuter.
- Schey, J. (1916):** Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für das Kaisertum Österreich in der Fassung nach den drei Teilnovellen samt den einschlägigen Gesetzen und Verordnungen und einer Übersicht über die zivilrechtliche Spruchpraxis des k.k. Obersten Gerichtshofes. Wien, Manz'sche k. u. k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung.
- Slomšek, A. M. (1991):** Slomškovo berilo. Celje, Mohorjeva družba.
- Smith, H. W. (1999):** The Discourse of Usury: Relation Between Christians and Jews in the German Countryside, 1880–1914. *Central European History*, 32, 3, 255–276.
- Tavčar, I. (1883):** Slovenski Pravniki. Poduk o najpotrebnejših zakonih. Celovec, Družba sv. Mohorja.
- Urfus, V. (1969):** Die Wuchergesetzgebung in Österreich zwischen Josephinismus und Liberalismus. V: Grass, N., Ogris, W. (ur.): Festschrift Hans Lentze zum 60. Geburtstag dargebracht von Fachgenossen und Freunden. Innsbruck – München, Universitäts-Verlag Wagner, 575–585.
- Vošnjak, J. (1885):** Socialni problem in kmetski stan. *Letopis Matice slovenske*, 16. Ljubljana, 1–93.